

педагогіка в персоналіях: у 2 кн.: навч. посіб. / О.В. Сухомлинська, Н.П. Дічек, Т.О. Самоплавська [та ін.]; за ред. О.В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – Кн.1: X–XIX ст. – С. 539–544.

7. **Цурканов Б.Й.** Ланге Микола Миколайович / Б.Й. Цурканов, Л.Н. Акімова // Професори Одеського (Новоросійського) університету: біогр. слов. в 4 т. / відп. ред. В.А. Сминтина; ОНУ ім. І.І. Мечникова, Наук. б-ка. – О.: Астропринт, 2000. – Т. 3. – 2000. – С. 170–175.

Анотациі

Антоніна РОЗСОХА, Оксана КОВАЛЕНКО **Реформаторські погляди Миколи Ланге на шкільну освіту**

У статті проаналізовано погляди видатного педагога та психолога М.М. Ланге на проблеми освіти кінця XIX – початку XX ст., внесок вченого у вирішення окремих питань її реформування. Наголошується на співзвучності ідей М.М. Ланге із сучасними освітніми проблемами і завданнями.

Ключові слова: одеська науково-педагогічна школа, реформування освіти, індивідуальний підхід до навчання.

Антонина РОЗСОХА, Оксана КОВАЛЕНКО **Реформаторские взгляды Николая Ланге на школьное образование**

В статье проанализированы взгляды выдающегося педагога и психолога Н.Н. Ланге на проблемы образования конца XIX – начала XX в., вклад ученого в решение отдельных вопросов его реформирования. Отмечается созвучность идей Н.Н. Ланге с современными образовательными проблемами и задачами.

Ключевые слова: одесская научно-педагогическая школа, реформирование образования, индивидуальный подход к обучению.

Antonina ROZSOHA, Oksana KOVALENKO **Reformative views of Mykola Lanhe on school education**

The views of the famous pedagogue and psychologist M.Lanhe on the problems of education of the end of the XIX th – the beginning of the XX th century and the contribution of scientist in solving some problems of its reforming are analyzed in the article. The accent is made on the harmony of M.Lange's ideas with modern educational problems and tasks.

Keywords: Odessa scientific and pedagogical school, reforming of the education, individual approach to education.

Вплив духовенства Почаївського монастиря на культурно-освітнє життя Волині

(XIX – початок XX ст.)

Василь ДУДАР,

кандидат історичних наук, викладач кафедри історії та культури України

Пошук нових стратегій розвитку в системі освіти зумовлює потребу впровадження не лише найновіших наукових досягнень, але й необхідність вивчення досвіду минулого та його врахування при здійсненні сучасних освітніх реформ. У цьому контексті є доцільним звернення до розвитку освітнього процесу в Україні в XIX – на початку XX ст., вагому роль в якому відігравав, зокрема, Почаївський монастир.

На початок XIX ст. освіта в Україні залишалася невідділеною від церкви сферою духовної культури. Державні заходи адміністративно і духовно підпорядковували освіту всіх рівнів церковній владі; освіта була в державі переважно релігійно-духовною: домінуючими в програмах навчальних закладів (академій, колегій, семінарій, училищ, початкових шкіл) були християнські ідеї та концепції; при цьому перевага надавалася не планомірній підготовці кваліфікованих учителів, а використанню безкоштовної праці духовенства.

Саме з цієї метою при церквах, монастирях організовувалися парафіяльні училища та школи, які значною мірою фінансувалися парафіями та парафіянами.

По суті, вся перша половина XIX ст. – це період, з одного боку, декларативної уваги Російської держави до очевидних потреб налагодження системи освіти, а з іншого – прагнення влади перекласти основний тягар не лише духовної, а й світської освіти у країні на плечі церкви, духовенства й громадськості.

В Україні освітні заклади цього періоду умовно можна розподілити на дві основні групи: духовні навчальні заклади, де здійснювалася підготовка кадрів священно- і церковнослужителів; світські навчальні заклади різних типів, що давали населенню загальну освіту і в діяльності яких тією чи іншою мірою брали участь церкви, монастирі, клір.

Світська влада Російської імперії мало дбала про забезпечення початкової освіти населення в першій половині XIX ст. Як і в розвитку освіти в цілому, основну роль тут також відігравали релігійно-церковні заклади, і особливо показовим з цього погляду є досвід Почаївського монастиря.

Культурно-освітні здобутки Почаївського монастиря ще за часів належності його до греко-католицької церкви (1710–1831 рр.) були вже досить значними. Ченці утримували при своїй обителі народну школу, в якій навчалися діти з довколишніх населених пунктів [7, с. 334].

На початок XIX ст. припадає особливе пожвавлення культурно-освітньої діяльності монастиря. При ньому відкрито три школи, в яких здобували освіту діти із заможних сімей з усієї Волині та Галичини.

Для тих, хто вступав до монастиря – послушників, була організована 3-річна школа, в якій учили латині, польської мови, риторики, філософії, арифметики, математики, вивчали твори римських класиків тощо. Судячи з переліку навчальних дисциплін, вступники вже були ознайомлені з грамотою. Навчання проводилося латиною, церковнослов'янська мова не вивчалася. І це досить дивно, оскільки це мова богослужіння уніатів. З 1792 р. найздібніших випускників школи почали відправляти на навчання до так званого папського алюмінату – духовної академії, що функціонувала при Віденському університеті. Тут вони мали змогу одержати вищу богословську та філософську освіту. Пізніше з них призначалися особи на вищі ієрархічні посади ордену св. Василя Великого: секретарі провінцій, консультори (дорадники), суперіори (настоятелі монастирів), провінціяли (декани або благочинні).

При монастирі діяла також світська повітова школа із 3–4-річним курсом навчання. У ній навчалися діти переважно заможної польської та української довколишньої шляхти, але були в ній учні й з інших повітів Волині та із сусідніх регіонів. Учителями в цій школі були переважно вчені ченці-василіани, зрідка і світські особи.

Серед літератури переважно релігійного змісту, якою користувалися учні парафіяльних шкіл, вирізняються окремі книги світського спрямування. Такою книжкою є «Господарський порадинок», що був виданий Почаївською друкарнею в 1788 р. Українській назві книги передують передмова польською мовою з таким самим польським заголовком. Передмова є досить характерною. У ній йдеться про те, що польські лікарські порадинок не приносили жодної користі для україномовного населення, бо воно їх не розуміло [2, с. 11], тому автор вирішив

надрукувати порадинок українською мовою, якою розмовляє громадянство воєводства Волинського, Київського, Подільського та Брацлавського. Також він звернувся до настоятелів парафій, щоб вони ввели книжку для читання в парафіяльних школах: «У цій справі, – звертається він з гарячим закликом до духовенства, – щоб у парафіяльних школах давано й цієї книжки вживати дітям, забраним для вправи в читанні книжок друкованих церковнослов'янською мовою» [2, с. 12].

Серед світської літератури варто згадати також книгу «Політика свіцкая», що вийшла в Почаєві в 1770 р. і була в 1790 р. передрукована як додаток до львівського «Букваря». Це була книжечка з правилами доброго тону, стисло викладеними за творами іноземних авторів, створена на основі подібних московських видань.

Тут здійснював книговидавничу діяльність Іван Федоров, про що свідчить той факт, що в Почаївській друкарні вийшов передрук його «Букваря» 1574 р. Учні Волині користувалися цією книгою упродовж тривалого часу.

1 грудня 1822 р. на виконання указу Римо-католицької духовної колегії від 31 жовтня цього самого року була складена Wiadomosć o Klasztorze Bazyliiанskim Poczioвskim w Gubernii Wolynskiej Powiece Krzemienieckim w Miasteczku Nowym Poczaiowie (Відомість про монастир Почаївський базиліанський у губернії Волинській, повіті Кременецькому, у містечку Новому Почаєві) – люстрація Почаївського монастиря, що ознайомлювала з його зовнішнім та внутрішнім станом. У цьому документі подано перелік навчальних закладів, що діяли при монастирі: новіціат для підготовки монахів, що розміщувався у триповерховому будинку, спеціально збудованому в 1804 р., і складався із шкіл нижчої риторики та морального богослов'я; школа для світського юнацтва різного станового походження. П'ять учителів цієї школи викладали моральне виховання, географію, арифметику, початки історії, геометрію, каліграфію, малювання і мови (польську, російську, латинську та німецьку) [9].

Після поразки польського повстання в 1830–1831 роках, під час якого ченці-василіани підтримували повстанців, російський уряд передав монастир православної церкві. У 1833 р. Почаївському монастирю був наданий статус лаври.

Лаврами називали найбільші і найважливіші чоловічі монастирі, які підпорядковувалися безпосередньо вищій церковній владі – Синоду. Лавра користувалася особливими правами, кількість ченців у ній не обмежувалась. В усій Російській імперії було всього чотири лаври: Києво-Печерська, Троїце-Сергієва у Загорську під Москвою, Олександрівська у Санкт-Петербурзі та Почаївська на Волині [10, с. 175].

Досить тривалий час при Почаївському монастирі працювали малярська школа, яка готувала фахових іконописців, майстерня церковного начиння

та прикрас, школа дереворитного різьбярства і гравіювання.

У середині XIX ст. у дев'яти українських губерніях з населенням 23,5 млн осіб було 1320 початкових шкіл різних типів, у яких навчалось 67 129 учнів. У Волинській губернії один учень припадав на 435 жителів, майже 98% дітей шкільного віку не вчилися [11, с. 135].

У 1869 р. при монастирі було відкрито велику ремісничу школу. Окрім спеціального вивчення різноманітних ремесел, завданням цього закладу було й надання учням (хлопчикам) загальної освіти, для чого при лаврі працювали вчителі з повною середньою освітою [6, с. 98]. Через сімнадцять років, 28 серпня 1886 р., ремісничу школу була замінена на більш потрібну на той час двокласну церковно-приходську школу (ЦПШ). Між іншим, у цій школі було 25 учнів, що перебували на повному монастирському утриманні, а 10 – на половинному [7, с. 336].

Через чотири роки, 6 листопада 1890 р., монастир відкриває двокласну церковно-учительську школу, яка готувала учительські кадри для церковноприходських шкіл Волині. Згодом, офіційно у зв'язку з відсутністю відповідного приміщення, її було переведено до Житомира, але й там школа працювала та утримувалася на кошти Почаївської лаври. Для навчального закладу було відведене окреме спеціальне приміщення. Керівництво обителі зобов'язувалось утримувати за власний кошт вихованців, які не мали змоги самостійно оплатити навчання [6, с. 98–99]. У 1893 р. школа була реформована. У самому Почаєві залишилися діючими чотири однорічних класи церковноприходської школи. Учні, котрі успішно закінчували цей заклад, мали змогу продовжувати освіту в Житомирі [7, с. 337]. Після закінчення навчання більшість випускників працювала в церковноприходських школах в єпархії, були й такі, що поверталися до лаври на посаду вчителів у лаврському училищі.

Беручи до уваги багатонаціональний склад населення Волині в 1897 р., при лаврі було відкрито народну школу для дітей усіх віросповідань. Школа розташовувалася за межами монастирських мурів у приміщенні нижнього лаврського готелю. Учителі діючої при обителі чотирикласної ЦПШ зголосилися безкоштовно навчати місцевих дітей. Як стверджує історик лаври Г. Крижанівський, «бажаючих навчатись у новоствореному закладі виявилось багато, і серед усіх, між іншим, велика кількість дітей католиків та євреїв» [6, с. 99]. Навчальна програма в закладі залишилася типовою для ЦПШ єпархії, де головний акцент робився на вивченні Закону Божого та російської мови.

Освітні впливи обителі поширювалися й на життя селян. Так, селяни, котрі працювали на монастирських землях, переймали значно вищу культуру ведення городництва, садівництва та різноманітних господарських робіт і, по змозі, впроваджували її вдома. У неділю та на свята до Почаївської лаври

сходилися тисячі прочан, монастирський провід кожного разу готував виклади на церковні та освітні теми для народу. А з 1894 р. ці виклади супроводжувалися світловими картинами [1, с. 37].

«Правила о церковноприходских школах», затверджені Олександром III в 1884 р., відкрили новий етап у розвитку ЦПШ, оскільки передбачали не лише зняття протидержави шкіл двох відомств, але й значну матеріальну підтримку від держави. Російський імператор узяв під особистий контроль поширення церковної початкової освіти, щедро асигнуючи небачені до того грошові суми на відкриття нових шкіл та забезпечення їх підручниками й необхідними навчальними засобами. Згідно з програмою цих шкіл (училищ), освіта в них мала бути «переважно церковно-релігійна», включаючи читання, письмо, арифметику, Закон Божий, російську мову та російську історію, церковний спів. Акцент робився на вивченні Закону Божого, ставилося завдання «просвіти у своїй вірі та морального виховання» [8, с. 392–401].

Кількісна перевага ЦПШ зумовлювалася тим, що їх утримання обходилося мирянам значно дешевше, окрім того, серед населення панувало визнання важливою цінністю того, що ЦПШ краще впливають на морально-духовний розвиток учнів. Серед учительської інтелігенції міністерських шкіл популяризувалося захоплення різними соціалістичними та матеріалістичними ідеями, що в більшості випадків селянами сприймалися негативно. Щоправда, і серед учителів ЦПШ усе менше ставало осіб духовного сану.

І хоч православна церква була провідником інтересів Російської імперії, потрібно зазначити, що саме церковноприходські школи «вирвали» з темряви неучтва мільйони дітей учорашніх кріпаків. До того ж серед священників нерідко траплялися справжні ентузіасти своєї справи, котрі не обмежувалися в педагогічній діяльності рамками програми. Вони намагалися «оживити» шкільне життя нововведеннями, корисними в традиційному побуті селянських дітей.

При церковноприходських школах активно розвивалися допоміжні сільськогосподарські промисли. Цей процес не оминув і освітні заклади Почаївської лаври. При школах створювалися пасіки, фруктові сади, городи, ремісничі майстерні, в яких учні навчалися раціонального ведення господарства та освоювали деякі нові професії. Навіть поміщики стали переконуватися в перевагах найманого робітника, котрий закінчив ЦПШ.

З 1887 р. в єпархії почав виходити журнал «Церковноприходская школа», в якому досвідчені педагоги ділилися своїм досвідом. Передові методи навчання проникали в школу і зі сторінок інших єпархіальних часописів. Так, «Руководство для сельських пастырей» ознайомлювало читачів з методикою взаємного навчання, винайденою тогочасними англійськими педагогами, яка успішно зарекомендувала себе в парафіяльних школах,

пожвавивши навчальний процес і полегшивши роботу вчителя [12, с. 206–219].

Духовна освіта на кінець століття стала професійною, становою і здебільшого «працювала» на потреби православної церкви. Що ж до початкової народної освіти, яка була передоручена світською владою православному духовенству, то на Волині вона забезпечувалася переважно системою церковнопарафіяльних шкіл. За своєї відносної користності ці школи все-таки залишалися елементарними, примітивними і у другій половині XIX ст. на тлі європейської організації освіти мали вигляд анахронізму, що в поєднанні з іншими причинами мало результатом надзвичайно низький рівень освіченості українського народу напередодні XX ст.

Література

1. *Дубилко І.* Почаївський монастир в історії нашого народу / Іван Дубилко. – Вінніпег. – 1986. – 115 с.
2. *Запаско А.П.* Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні / А.П. Запаско, Я.Д. Ісаєвич. – Кн. 2. – Ч. 2 (1765–1800). – Л.: Вища школа. В-во при Львівському ун-ті, 1984. – 127 с.
3. *Історія Православної Церкви в Україні* / за ред. А. Колодного та П. Яроцького. – К.: Четверта хвиля, 1997. – 292 с.
4. *Історія релігії в Україні: у 10 т. – Т.4. Католицизм* / за ред. П. Яроцького. – К., 2001. – 598 с.
5. *Крижанівський О.П.* Історія церкви та релігійної думки в Україні / О.П. Крижанівський, С.М. Плохий. – Кн. 3. Кінець XVI – середина XIX століття. – К., 1994. – С. 149.
6. *Крижановский Г.* Историческое и общественное значение Почаевской Лавры / Г.Крижановский. – Почаев, 1899. – 178 с.
7. *Огієнко Іван* (митрополит Іларіон). Свята Почаївська лавра / І.І. Огієнко. – К.: Наша культура і наука, 2004. – 536 с.
8. *Програма* обучения в ЦПШ Киевской епархии // Киев. епарх. ведом. – 1864. – №12. – С. 392–401.
9. *Теодорович Н.* Инвентарь Почаевского монастыря / Н.Теодорович // Волин. епарх. ведом. – 1905. – №№3–5, 9, 16, 17, 19, 28, 31.
10. *Радянська* енциклопедія історії України. – Т.3. – К., 1971. – С. 438.
11. *Розвиток* народної освіти і педагогічної думки на Україні: Нариси (XIX – початок XX ст.). – К.: Рад. школа, 1991. – 380 с.
12. *Экземплярский И.* Практическое применение в церковно-приходских школах системы взаимного обучения / И.Экземплярский // РСП. – 1869. – №6. – С. 206–219.

Анонції

Василь ДУДАР

Вплив духовенства Почаївського монастиря на культурно-освітнє життя Волині (XIX – початок XX ст.)

У статті розглянуто діяльність Почаївського монастиря як великого релігійного і культурно-освітнього центру на Волині в XIX – на початку XX ст., охарактеризовано його вплив на культурний розвиток населення краю, висвітлено роль священнослужителів у створенні і функціонуванні церковнопри-

ходських шкіл та інших духовних навчальних закладів, у налагодженні видавничої справи.

Ключові слова: Почаївський монастир, духовенство, освіта, церковнопарафіяльні школи, видавнича діяльність.

Василий ДУДАР

Влияние духовенства Почаевского монастыря на культурно-образовательную жизнь Волини (XIX – начало XX в.)

В статье рассмотрена деятельность Почаевского монастыря как большого религиозного и культурно-образовательного центра на Волине в XIX – в начале XX в., охарактеризовано его влияние на культурное развитие населения края, раскрыта роль священнослужителей в создании и функционировании церковнопарафиальных школ и других духовных учебных заведений, а также в налаживании издательской деятельности.

Ключевые слова: Почаевский монастырь, духовенство, образование, церковнопарафиальные школы, издательская деятельность.

Vasyl' DUDAR

The influence of priesthood of Pochayiv monastery on the cultural and enlightenment life of Volyn' (the XIX th – the beginning of the XX th century)

The activity of Pochayiv monastery as a great religious, cultural and educative centre on Volyn' in the XIX th – the beginning of the XX th century is regarded in the article; its influence on cultural development of population of the land is characterized; the role of priests in creation and functioning of church schools and other spiritual educational establishments and in organizing publishing business is shown.

Keywords: Pochayiv monastery, priesthood, education, church schools, publishing activity.

